

SZAKNYELV ÉS NYELVI NORMA

Ebben a fejezetben a szaknyelvi terminológiát és szövegproduktumot nyelvészeti oldalról vizsgáljuk. Elméleti alapozásként mindenekelőtt elhelyezzük a szaknyelvet a nyelvváltozatok között, és meghatározzuk a sztenderdhez való viszonyát. A nyelvi tervezés tanulságainak figyelembevételével a nyelvhasználat jellemzői közül bővebben foglalkozunk a szakszókészlet alakításával, különös tekintettel az idegen szavakra és azok magyar megfelelőire, a szóalkotásmódok közül megvizsgáljuk a többszörös összetételeket, kitérünk alaktani-toldalékolási sajátosságokra és az igekötők szerepére. A számos grammatikai szövegjellemző közül bemutatjuk a funkcióigés szerkezeteket, és elemezzük a befejezett melléknévi igenév állítmányi szerepét. Új, szabályozatlan jelenségeket kutatva szólunk az írásnormáról, azaz a helyesírásról is. Példáink több szaknyelvből származnak: vizsgáljuk a hivatalos és a jogi nyelvet, a minőségbiztosítás szókészletét, valamint felhasználjuk a természettudományok szaknyelvi szövegeit.

1. Norma és sztenderd

Köztudott tény, hogy a nyelv és a társadalom elválaszthatatlan egymástól, és nyelvhasználatunkat is társadalmi tényezők szabják meg. Ahogy a társadalom különböző rétegekre tagolódik – például nem, kor, iskolázottság, származás, a munkamegosztásban elfoglalt hely és még sok egyéb szempont szerint –, ugyanúgy tagolódik maga a nyelv, pontosabban a nyelvhasználat is. A beszélőnek tehát figyelembe kell vennie a társadalom mindenkori normáit, igazodnia kell azokhoz a csoportokhoz, amelyekkel kapcsolatba kerül. Nem elég egyetlen csoport szokásrendszerét ismerni, hiszen mindenki akár több szociális csoport tagja, és változó helyzetének megfelelően anyanyelvének különböző változatait kénytelen használni akár egyetlen nap is. Másképpen beszél valaki családtagjaival otthon, másképpen a munkahelyén vele egyenrangú kollégájával, megint másképpen a főnökével, és másképpen, ha valamilyen ügyet kell elintéznie egy hivatalban. Ezek között a különböző nyelvváltozatok között van olyan, amelyet a társadalom széles körben elfogad, elismer, mintának – korábbi terminussal normának – tart. A nyelvhasználat sokféleségében a korábbi felfogás úgy alkotott rendszert, hogy három fő csoportba sorolta a nyelvváltozatokat:

(1) normatív nyelvváltozatok (köznyelv, regionális köznyelv, szónoki nyelv; irodalmi nyelv, esszényelv, sajtónyelv stb.);

(2) területi nyelvváltozatok (nyelvjárások, dialektusok);

(3) társadalmi nyelvváltozatok (csoporthelyi nyelvek, szociolektusok). A szaknyelveken kívül az utóbbiba sorolták többek között az életkori nyelvváltozatokat (gyermeknyelv, diákn nyelv, ifjúsági nyelv) és a szlenget. A szaknyelvek elsősorban szókészletükben, nem pedig grammatikai sajátosságaikban különböznek a normatív nyelvváltozatoktól. (A nyelvváltozat, csoporthelyi nyelv, alnyelv és regiszter fogalmának árnyalt körülírását l. Kurtán 2003: 39–44.)

A hagyományos meghatározás szerint „nyelvi normának az írott és beszélt nyelv használatának társadalmilag érvényes, helyesnek elismert szabályait, irányelveit, szokásait nevezzük. A nyelvi normát, az egész társadalom számára érvényes nyelvhasználati szabályokat a társadalmi megegyezés, a mindenkor nyelvszokás alakítja, alakította ki. Nem mindenkinek, nem is a többségnek a nyelvszokása, nyelvi ízlése, példája, hanem a nemzeti nyelv legfejlettebb formáját, a művelt köz- és az irodalmi nyelvet használók, a nyelvileg iskolázottak, műveltebbek szokása, nyelvhasználata vált – a történelmi fejlődés során – követendő példává.” (NyKk II.: 334) Kialakulásának folyamata a XVI. században kezdődött, és a nyelvújítás időszakával fejeződött be az 1800-as évek elején. Két leglényegesebb jellemzője pedig az **egységesülés** és a **kodifikáció**. Mindkét tényező a mai szaknyelvek normájának kialakításában is alapvető feltétel, egységes és rögzült (vagy írásban rögzített) terminológia formájában.

E meghatározás szerint a nyelvi norma a követendő nyelvi eszménnyel azonos. A **nyelvi eszmény** olyan ideál és szabályrendszer, amely a nyelvet beszélő közösség tagjainak tudatában él arról, hogy milyennek kell(ene) lennie az igényes, szép, adekvát, sőt esztétikai értékeket is tartalmazó nyelvváltozatnak, illetve nyelvhasználatnak. Ezek szerint a nyelvi eszmény a nyelvi norma fölött áll. A norma és az eszmény kettősségének feloldását segíti Bańcerowski Janusz, aki elkülöníti a magas normát, azaz a mintanormát és a használati normát. Megállapítása szerint a nyelvi jelenségek értékelésének relatív volta miatt szükséges ez a megközelítés. Normafelfogásában figyelembe vette a következőket:

- a nyelv nem mindenki számára jelent alapvető értéket,
- az egységesen értelmezett norma nem jellemző a gyakorlatra,
- az irodalom, az írott nyelv nem lehet a norma alapja,
- mintává a beszélt nyelv válik,
- a nyelvi kultúra kommunikációs kultúrává válik (Bańcerowski 1998: 130–131).

A **mintanorma** biztosítja a nyelv kultúratemerítő és kultúramegőrző szerepét, míg a **használati norma** a kommunikációs folyamat gyorsaságához, hatékonyságához járul hozzá. A norma kiválasztása a szociolingvisztikai szituációtól függ. Nem minden helyzet igényel ugyanis mintanormát. Vannak olyan esetek, amikor az udvariassági maximák betartása kevésbé fontos, ahol nem befolyásolják a kommunikáció folyamatát. A norma kiválasztására hatással vannak a nyelven kívüli tényezők, például a különféle konvenciók, a különböző kultúrkörök igényei, társadalmi pozíciók, elvárások stb. A nyelvi

mintaviselkedés a kommunikációs kompetencián alapul, és biztosítja a beszéd folyamat sikerét. A használati norma viszont csak a kommunikációs minimumot képes garantálni. Tehát a mintanorma az elitet elégíti ki, a használati normának pedig általános jellege van.

A köznyelvet és az irodalmi nyelvet magában foglaló normatív nyelvváltozat megnevezést mostanra felváltotta a **sztenderd** fogalma, ezzel párhuzamosan átértékelődött a hagyományos normafogalom is. Amint láttuk, sokféle nyelvváltozat él, és mindegyiknek megvan a saját belső működési törvénye, szabálya, azaz létezik saját belső normájuk, amely pedig nem feltétlenül azonos a köznyelvi normával. Nyelvészeti szakszóként tehát a sztenderd szűkebb körű (és csak egyes számban használható), a norma pedig tágabb körű (és többes számban is használható) fogalom. Mindezek függvényében beszélhetünk szaknyelvi normáról, pontosabban a szaknyelvek normáiról.

Az utóbbi évtizedekben több oldalról közelítették meg a sztenderd és a norma viszonyát. A szociolingvisztikai indíttatású felfogás szerint a sztenderd a legnagyobb presztízsű nyelvváltozat egy nyelvközösségben, az, amelyet a politikai, gazdasági és kulturális javakat birtokló elit társadalmi réteg használ, amelyen a nyomtatott irodalmat közlik, s amelyet az iskolában tanítanak (Kontra 1992: 109). A sztenderd kiváltságos helyzete szociokulturális tényezők eredménye, tehát nem autonóm nyelvi, grammatikai folyamatok kifejeződése, hanem a nyelvváltozatok kölcsönhatásának történeti következménye. Az eltérő nézetek oka, hogy a nyelvészek másképpen ítélik meg a nyelvváltozatok helyét és a normatív szabályozás hatókörét. A különféle nézeteket mintegy kiegyensúlyozó kísérlet az **orientáló norma** fogalmának bevezetése: „A norma olyan szokásos nyelvhasználatot jelent, amely a normatív erő révén orientáló mintaként működve előírja, illetve szankcionálja a kívánatos és a nemkívánatos nyelvhasználatot” (Heltai 2004b: 413).

Az elvi viták vázolója után nézzük meg, hogy az elmondottak hogyan érvényesülnek a gyakorlatban! A mai tudományos felfogásban a korábbi helyes-helytelen szembeállítást árnyaltabb megközelítés váltotta föl. Először megfogalmazták a **kommunikatív helyesség**, majd a **nyelvi-stilisztikai helyénvalóság**, az **adekvátság** fogalmát. A véleményalkotáskor figyelembe vesszük a kommunikáció összes tényezőjét, és vizsgálatunkat nem szűkítjük egyetlen nyelvváltozatra, a sztenderdre. A továbbiakban ezt a szemléletet igyekszünk alkalmazni példáink értékelésekor: azaz a szaknyelvben elfogadhatónak, pontosabban helyénvalónak minősíthetőek olyan nyelvi alakulatok is, amelyek nem tartoznak a sztenderdbe, és a korábbi nyelvművelés helytelenítette őket (terpeszkedő kifejezések, újabb megnevezéssel funkcióigés alakulatok, illetőleg bizonyos igekötős alakulatok stb.). A szaknyelvi norma vizsgálatakor elsősorban a szóhasználat és a nyelvtani tényezők szerepét emeljük ki, már csak területi okokból sem térünk ki a szövegalkotási normákra, mint amilyen a fókusz, a tematikus tagolás vagy a kohéziós és a referenciális eszközök alkalmazása (az utóbbiakról bővebben l. Heltai 2004b: 416–419).

A szaknyelvek ápolása korábban a nyelvművelés hatókörébe tartozott. A közelmúlt tennivalóiról az 1992-es szaknyelvi konferencia adott számot, melynek anyagát 2009-ben áttanulmányozva azt tapasztaljuk, hogy óriási változások történtek az eltelt idő alatt (Magyar Nyelvőr 1993: 549–614). Mai időszerű témáink – érthető módon a szakmák gyors fejlődése miatt – egészen mások, mint korábban, de még a tevékenységi forma megnevezése is változott: nyelvművelés helyett ma már **nyelvi tervezés**ről és nyelvstratégiáról beszélünk. Mindkettő szélesebb körű fogalom, mint a nyelvművelés (az utóbbi korszerű, tudományos felfogásáról l. Domonkosi et al.: 2007). Megnevezésükből kiderül, hogy a korábbinál tudatosabb és szervezettebb munkára van szükség nyelvi kérdésekben is.

A Magyar Tudományos Akadémia vezetésével átfogó **nyelvstratégiai program** született, amely kiemelten foglalkozik a szakmai nyelvek gondozásával, a szótárirodalom korszerűsítésével, és programjai kiterjednek a jogszabályok, a tömegkommunikáció, az oktatás és a közélet számos területére (Glatz 1999: 13–16). A szaknyelvi tervezés fontosságára utal Kiefer Ferenc is, amikor a nyelvi technológiák fejlesztéséről így ír: „Ha szakmai kérdésekről megfelelő magyar szókincs hiányában csak angolul tudunk majd egymással tárgyalni, ha külföldi partnerünkkel (megfelelő fordítóprogram hiányában) csak angolul tudunk majd telefonálni (gondoljunk a szinkrontolmács-rendszerrel ellátott telefonra!), vagy ha csak az angolul írt tanulmányok, dokumentumok lesznek számunkra hozzáférhetőek (mert nem áll rendelkezésünkre megfelelő fordító vagy kivonatoló rendszer), akkor féltő, hogy nyelvünk elveszti fejlődőképességét [...] A nyelvi technológiák hiánya jelenti tehát az igazi veszélyt számunkra.” (Kiefer 1999: 130)

Nyelvművelés – nyelvi tervezés – nyelvstratégia. E fogalmak mellé még egy magasabb szintű fogalmat kell illeszteniünk. A nyelvi tervezés és különösen a nyelvstratégia a korábbi tevékenységeknél szervezettebb formában zajlik, és a célok meghatározásában, a keretek biztosításában szerepe van a tudománypolitikának, a kultúrpolitikának és a politikai környezet egészének is. Ezért megállapíthatjuk, hogy a szaknyelvi tervezés összetett **nyelvpolitikai** meghatározottságú folyamat.

A szaknyelvek művelőire vonatkoztatva is részben igaznak tarthatjuk Klaudy Kinga azon megállapítását, mely szerint a magyar nyelvhelyességi kézikönyvek a következő okok miatt nem tudnak segíteni a fordítónak: a műfaji szabályok differenciálatlansága, a statisztikai és a szövegszintű megközelítés hiánya (Klaudy 1994: 57). A szaknyelvek nyelvhasználatáról, nyelvhelyességéről, a szaknyelvi normának a sztenderdhez való viszonyáról (viszonyításáról) jelenleg nem adhatunk teljes és pontos képet. A következőkben ezért azokat a részterületeket dolgozzuk föl, amelyekkel kapcsolatban releváns vizsgálataink korszerű ismeretekkel szolgálnak.

2. A szaknyelvi terminológia

A szaknyelvek természetes követelménye az egyértelmű fogalmazás, a köznyelvtől eltérően itt szükséges megtartani a **logikus szóhasználat** szigorú szabályait. Sokszor különbözik egymástól a köznyelvi és szaknyelvi megfelelő. Először a nyelvészet területéről véve példáinkat: „Rosszul ejtette az *sz* betűt” – szakszerűen: „az *sz* hangot” (a betűt írjuk, a hangot ejtjük); „A mondat végén lewisszük a hangsúlyt” – helyesen: „hangot”; *hangszál* – *hangszalag*; „a többes száma *ragja*” – szakszerűen: *jele* (a *rag*, *ragaszték* a 19. században még mindegyik toldaléktípusra – *ragra*, *jelre*, *képzőre* – vonatkozott, mára jelentésszűkülés történt). Más területről származó példák: a köznyelvi *csillaghullás* valójában *meteoritbecsapódás*; a rózsának *tüskéje* van, nem pedig *tövis* (a közmondás szerint viszont: *Nincsen rózsza tövis nélkül*), az orvosi szaknyelv túl általános, ezért pontatlannak tartja a *reuma* és az *agyvérzés* szavakat, holott a köznyelvben mindkettő megszokott és elfogadott forma.

Napjaink nyelvi jellemzője az egyre **pontosabb megfogalmazás**, amikor a korszerűség és a logika nevében korábbi szavakat, kifejezéseket szakszerűbb, esetleg bonyolultabb körülírással váltanak föl. Így lett a *munkaegészségügyből foglalkozás-egészségügy*, a *munkaerőből humán erőforrás*, a *tömegközlekedésből közösségi közlekedés*, pedig az eredeti megnevezés is betöltötte a szakszó funkcióját, és nyelvtanilag sem kifogásolható. – A politikai szóhasználatban is tanúi vagyunk efféle jelenségeknek. A szaknyelvekhez hasonlóan itt szintén indokolt a félreérthetetlen és félremagyarázhatatlan szóhasználat. Például az 1989–1990-es átalakulást újabban *rendszerváltozásnak* (vagy ritkábban *rendszerváltoztatásnak*) nevezik, nem pedig *rendszerváltásnak*. Bár mindhárom helyes, de az első kettő pontosabban kifejezi, hogy nem egyik pillanatról a másikra végbemenő cselekvésről, hanem folyamatról van szó. – Az intézménynévadásban is megnyilvánul az árnyaltabb kifejezőmód. Egyik városunkban a *II. Számú Gyakorló Általános Iskola* funkcióbővülés után *Gyakorló Általános Iskola, Alapfokú Művészeti Intézmény, Gimnázium és Szakközépiskola* hivatalos elnevezéssel folytatta tevékenységét. Szaknyelvi alakulatok megjelentek a kereskedelembe is: az egyszerű *gyümölcsjoghurt* felirat helyett *élő flórás tejkészítmény gyümölcscrétegen*, *csokoládés nápolyi* helyett *csokoládémasszával bevont darabáru* szerepel az árucikken.

A **szakszavak alkotásmódja** az elmúlt két évszázadban jelentősen átalakult. A nyelvújítás idején meghatározó volt a **szóképzés**: *csapadék*, *csillagászat*, *dugattyú*, *huzal*, *irodalom*, *lövedék*, *merőleges*, *okmány*, *üteg*; ill. *forgony* (motor), *ferdény* (trapéz). Ekkortól nőtt meg az összetett szavak száma és aránya is, de először általában világos, áttekinthető kéttagú összetételek jöttek létre: *égőv*, *földrajz*, *holdfogyatkozás*, *hőmérő*, *tápérték*. Manapság viszont egyre bonyolultabb fogalmak keletkeznek, és ezzel együtt maguk a nyelvi formák is egyre bonyolultabbá válnak, gyakoriak tehát a **többszörös szóösszetételek**: *diákhitelközpont*, *munkaerő-nyilvántartás*, *számítógép-hálózat*, *táplálkozás-élettan*, *teljesítményvolumen-korlát*, *vonalkód-leolvasó*. A korábbi

– egyszerűnek mondható – *fizikatanár, történelemtanár, énektanár* mellett legújabb oktatási dokumentumaink már ilyen alakulatokat is tartalmaznak: *múzeumpedagógia-tanár, inkluzív nevelés tanára, minőségfejlesztés-tanár, játék- és szabadidő-szervező tanár*.

A többszörös szóösszetételek bizonyos szempontból magyar sajátosságnak tekinthetők. Például az angol nyelv analitikus, széttagoló jellege a legegyszerűbb megoldást kínálja tálcán, mivel a szavakat különírják (a szakkifejezéseket ráadásul sokszor nagy kezdőbetűvel): *Process Quality Management* (szolgai magyar fordítása egy minőségbiztosítási kézikönyvben: *Folyamat Minőség Menedzsment*), de sokkal egyszerűbben csak *PQM* betűszóval rövidítik. Az agglutináló magyar nyelv viszont vagy toldalékokat használ, és akkor marad a különírásnál, vagy pedig a toldalékokat elhagyva úgynevezett jelöletlen alárendeléseket alkot, ekkor viszont már egybeírásra van szükség.

Az egybe- és különírás nemcsak helyesírási, hanem szintaktikai és morfológiai kérdés is. A mindennapi gyakorlatban sokszor találkozunk ilyen írásmóddal: *természeti erőforrás gazdálkodás, folyékony szennyezőanyag kibocsátás, növényvédő szer adalékanyag és segédanyag*. Ha ennél a jelöletlen szerkesztésmódnál maradunk, mindkétszer a helyesírási szabályzat (AkH.: 1984.) 138. b) pontját, a mozgószabály második esetét kell alkalmaznunk: *természetierőforrás-gazdálkodás, folyékonyszennyezőanyag-kibocsátás, növényvédőszer-adalékanyag és -segédanyag*. Nem szükséges bővebb magyarázat ahhoz, hogy lássuk: szerencsétlen alakulat jött létre, s bár a mozgószabály igen logikus, készségszintű alkalmazása mégsem várható el a szaknyelvek művelőitől. Inkább a jelöltséget vagy a körülírást ajánljuk: *természeti erőforrásokkal való gazdálkodás, gazdálkodás természeti erőforrásokkal, folyékony szennyezőanyagok kibocsátása*.

A jelöletlen viszony jelöltté tételét úgy szemlélteti – mintegy népszerűsíti – a *Közgazdasági helyesírási szótár* (2002), hogy nagyon sok helyütt feltünteti mindkét formát: *ipar-továbbfejlesztés, ipar továbbfejlesztése; irodaház-üzemeltetés, irodaház üzemeltetése; munkaviszony-megszüntetés, munkaviszony megszüntetése; okmányoshitellel-vél-megnyitás, okmányos hitellel-vél megnyitása, tőkeállomány-növekedés, tőkeállomány növekedése*. (A határozott névelőt a jelölt birtokviszonyok elé kell gondolnunk. Az utolsó példánál maradva: *a tőkeállomány növekedése*.)

A minőségbiztosítás nyelvéből vett szövegrészlettel azt szemléltetjük, hogy nemcsak a szavak, hanem a nyelvezet egésze és a **szóhangulat** is hozzájárul a nyelvváltozatra jellemző **stílus** kialakításához: [A minőségbiztosítás] *Auditbizonyítékok nyerésére és objektív kiértékelésére irányuló módszeres, független és dokumentált folyamat annak meghatározására, hogy az auditkritériumok milyen mértékben teljesülnek. Célunk a végtermék ellenőrzése a felsőoktatásban. A folyamat összetevői: a felelősségi körök kiosztása, a felek azonosítása, a humán folyamatok bemutatása, a minőségcélok kitűzése, a kiválósági modellek meghatározása*.

Köznyelvi szavakkal is lehet **érzékletesen**, **képszerűen**, magyarul, ugyanakkor pontosan és szakszerűen fogalmazni. A Bükki Nemzeti Park monográfiájából (2002) vett idézeteink a geológiai szaknyelvből származnak. A szóhasználat és stílus mellett érdemes

figyelni az egyedi képzésekre: *A járatot több ponton omladék és mennyezeti felharapózás jellemzi. – A rátolódást követő emelkedés közben a Bükk előtere délnyugati–északnyugati irányú vetők mentén pásztásan föltagolódott. – E vízhálózat patakjainak irányát lezökkent süllyedékek szabták meg. – Közettörmeléke alig koptatott vagy koptatlan mészkő. – Gyakoriak benne a szénült növénymaradványok. – A látványos szakadéktöbör barlangeredetűre több cseppkő-bekérgeződéses barlangroncs utal.* Érdekes szóalkotás a *koptatott* ellentétéként használt *koptatlan*, valamint a tömörítő *szénült* (szénné vált, elszenesedett). Mindkettő példázza, hogy a köznyelvben nem szereplő egyedi képzések is lehetnek elfogadható, sőt ötletes kifejezések. Ehhez kapcsolódva érdemes megismernedni azokkal a **szempontokkal**, amelyeket a nyelvművelés fogalmazott meg a **nyelvi tények megítéléséről**.

a) Szükségesség: valóban szükség van-e az új nyelvi elemre, alakulatra, szerkezetre; új fogalmat, viszonyt fejez-e ki, mondanivalónk új, sajátos árnyalatát érzékelteti-e? Például az *autópályadíj*, a *(video)klip* szükséges szónak minősíthető, a *komputer*, *home page* helyett viszont elfogadható a *számítógép* és a *honlap*.

b) Tartalmi megfelelés és világosság: a közlés kifejezőerejét, egyértelműségét, a fogalom minél könnyebb megragadását, a viszonyjelzés pontosságát szolgálja-e, vagyis megfelel-e a félreérthetlenség követelményének? A *(számítógép)vírus* helyes, világos, a *cyber café* (másképp: *internetes kávéház*, *internetes klub*) kevésbé érthető.

c) Alaki helyesség: beleilleszkedik-e az új alak nyelvünk rendszerébe; képzésmódja megfelel-e szerkezeti és fejlődési törvényeinknek; idegen mintájú-e, vagy pedig megvan az alapja, analógiája a régi nyelvhasználatban, illetőleg az irodalmi nyelven kívüli rétegekben, elsősorban a nyelvjárásokban? Mindez hogyan segíti az új elemnek nyelvünkbe való természetes befogadását és gyors beolvadását? Például a *becsődöl* ige (a *csődbe megy* helyett) alakilag helyes, szabályos, bár szokatlan és emiatt korlátozott használati körű. A *minimum-hőmérséklet*, *minimumárfolyam* alaktanilag ugyan idegenszerű, helyettük a magyaros változat a *minimális hőmérséklet* vagy a *hőmérsékleti minimum* (illetve *legalacsonyabb hőmérséklet*), illetőleg az *árfolyamminimum*, mégis megszokottságuk, elterjedtségük miatt nem lehet kifogásolni őket.

d) Stílusosság: inkább használati, mint tartalmi és alaki szempont. Ha a tárgy jellege, hangulata, az alkalom és a beszédhelyzet megokolttá teszi, az esetleg merev, szigorú nyelvi szabályoktól eltérő, szokatlan vagy éppen egyéni formákat is elfogadjuk a maguk helyén, mert sajátos stílári árnyalatot, használati értéket képviselnek, és ezzel gazdagítják a nyelvet. Az *átvilágítás* és a *karcúsítás* szemléletesebb, mint az *ellenőrzés* és az *elbocsátás*, *(létszám)leépítés*.

e) Gazdaságosság, rövidség, tömörség: ha a régebbi nehézkes szóalakkal, terjengős, bonyolult szerkezettel, kifejezésformával szemben egy rövidebb, egyszerűbb, tömörebb tűnik föl, előnyben részesítjük – feltéve, hogy alaki és tartalmi szempontból azonos értékű. A *multinacionális* helyett elfogadható a közkeletű *multi* rövidülés, a *tömegkommunikációs eszközök*, *tömegtájékoztató eszközök* helyett jobb a *média*.

3. Szaknyelvi igekötő-használat

Gazdag igekötőrendszerünknek köszönhetően sokféleképpen árnyalhatjuk az alapszó jelentését, illetve módosíthatjuk használati értékét, stílusát. A hivatalos, a jogi és a műszaki nyelvből vett példáinkkal szemléltetjük, hogy egymás mellett élhet az igekötős és az igekötő nélküli változat. Sok esetben az utóbbi az egyszerűbb, köznyelvi alakulat, míg az igekötő sajátos hangulati értéket ad, és zsargonszerűvé teszi a kifejezést: *(be)azonosítják* a tettest, a feladatot; *(le)jeleníti* a létszámot; a bűnözők *(le)követik* áldozatukat; *(le)elnökli* az ülést – *elnököl* az ülésen [az igekötő használata, ill. elhagyása a vonzatszerkezet változásával jár együtt]; *(meg)javasolt* napirend; *(meg)kifogásolt* árucikk. A hivatalos nyelvhasználat az utóbbi fél évszázadban különösen megkedvelte a *le* igekötőt olyan esetekben is, amikor hagyományos köznyelvi forma a *meg* vagy *el* igekötővel szerkeszthető: *megbeszél* – *lebeszél* (időpontot), *elrendez* – *lerendez*, *megszervez* – *leszervez*, *megtárgyal* – *letárgyal*, *megtelefonál* [vagy: *telefonon megbeszél*] – *letelefonál*; *megterhel*, *túlterhel* – *leterhel*. Ezek hatására manapság újabb igékhez is hozzáfűzik: *(le)adózik*, *(le)menedzsel*, *(le)szanal*.

Eddigi példáinkban jelentésmódosulás nélkül csupán a szavak stílusértéke változott meg. Ha viszont az igekötővel sűrítünk, vagy megváltoztatjuk az alapszó jelentését, akkor kihasználjuk ennek a szóalkotásmódnak a lehetőségeit. A köznyelvi *véd*, *megvéd* ellenében szükséges a szaknyelvi *levéd*, pl. a festményt *levédették*, azaz védetté nyilvánították. A *vizsgál* – *bevizsgál* esetében az utóbbi az árucikk forgalomba hozatal előtti engedélyezését vagy minőség-ellenőrzését jelenti, tehát nem egyszerű vizsgálatról van szó. Az orvosok a vakcinát *eloltják*, azaz a szérumot felhasználják. Ez a szaknyelvi szószerkezet jelentésében, alakjában egyaránt különbözik a *beolt* valakit kifejezéstől, ezért szokatlansága ellenére helyes és szükséges.

A legfrissebb jelenség a *be* igekötő gyakoribb alkalmazása. A szlenges *bealszik*, *beszól*, *behal*, *befigyel*, *bekérdez*, *beprobálgat* mellett találkozhatunk zsargonszerű elemekkel is: *bemódosít*, *behasonlít*, *bekockáztat*, *belassít*, *befékez*, *beregisztrál*. Az utóbbiak a megszokott *módosít*, *összehasonlít*, *kockáztat/megkockáztat*, *lassít/lelassít*, *fékez/lefékez*, *regisztrál* helyett állnak. A sportnyelvi *bekezd* mégis támogatható, mert jelentése nem azonos a mérkőzést *elkezd* igével, hanem jelentéssűrítő összetétel: *bekezd* – a mérkőzés elején nagyon jól játszik [a csapat]. Alaktani szempontból ugyancsak helyeselhető a *pánikba esik* rövidült formája, a *bepánikol*, mivel itt az igekötő tömörítő szerepe érvényesül.

Eddigi példáink azokat az eseteket mutatták be, amikor vagy főleg az igekötő használata, vagy pedig más igekötő váltja föl a hagyományos formát. A szaknyelvekben ezzel ellentétes folyamat is megfigyelhető: a szükséges igekötő elmaradása, ami értékelhető egyfajta egyszerűsítésnek, tömörítésnek. Következő példáinkon érezhető, hogy az adott szaknyelv jellegzetességei: *marasztaló* ítélet született, a vádlottat *marasztalták*, az ügyet *bonyolítja*, Shimano

alkatrésszel *szerez*t kerékpár – teljes változatban: *elmarasztaló ítélet* született, a vádlottat *elmarasztalták*, az ügyet *lebonyolítja*, Shimano alkatrésszel *felszerelt* kerékpár.

Néhány idegen szavunkban fölösleges magyar igekötőt használunk: *(át)transzformál*, *(be)integrál*, *(be)investál*, *(be)importál*, *(ki)exportál*, *(össze)kombinál*. Mindegyik esetben a magyar megfelelő igekötője átsugárzik az idegen szóra: *átalakít*, *betagozódik*, *beruház*, *behoz*, *kivisz*, *kiszállít*, *összekavar*.

4. Idegen szó használata magyar megfelelője helyett

A mai magyar nyelvhasználat legáltalánosabb jelensége, az idegen, jórészt angol szavak elszaporodása minden nyelvváltozatban, így a szaknyelvekben és a fordításokban is. Az egyszerűbb megoldás ugyanis az, ha a szövegben megtartjuk az idegen elemet, legfőljebb magyaros formáját használva: (ang) *structure* – *struktúra*, *method* – *metódus*, *qualification* – *kvalifikáció*. Pedig folyamodhatnánk az azonos értelmű(nek látszó) magyar megfelelőkhöz (*szerkezet*; *eljárás*; *minősítés*, *osztályozás* stb.), természetesen annak függvényében, hogy az adott szövegben valóban egyenértékű-e, és így az idegen szó – magyar szó váltogatásával kikerülhető-e a szóismétlés. Más eset azonban, ha a terminológia ragaszkodik a bevett idegen formához (*populáció*, *kolónia*, *portfólió*).

A szaknyelvek folyamatosan bővülnek angol elemekkel. Különösen igaz ez az újabb tudományokra, valamint a legkorszerűbb technológiákra. Bizonyítéku álljon itt egy márkakereskedés szórólapján olvasható tájékoztató szöveg 2009 márciusából: *Tegyen egy lépést a lélegzetelállító Full HD képek és intelligens funkciók világa felé. A W5500 sorozat tovább viszi az innovatív draw the LINE design irányzatot. A Motionflow 100 Hz-es technológia a képelmósodottság-csökkentővel tisztább, lágyabb képeket eredményez. Mindez a kivételes BRAVIAa3, Live Colour, DLNA és AppliCast funkciókkal bővült. MPEG 4 AVC HD tuner is beépítésre került. A Super HAD technológiával készült CCD 3200 ISO-tartományban is használható.* Olyan nyelvi alakulatokkal és olyan helyesírással találkozunk benne, amelyek erősen különböznek a magyar sajátosságoktól, egyben mutatják, hogy a legújabb fogalmaknak nincs meg célnyelvi megfelelőjük.

A nyelvünkben már meglévő idegen szavak jelentésének módosulását is okozhatja a legújabb angol hatás. A változás jellemző példaként említhetjük a *monitoring*, *monitorozás*, *monitoringozás* szavakat. Jelentésük: 'megfigyelő, ellenőrző; megfigyelés, ellenőrzés'. Közülük az első efféle szókapcsolatokban szerepel: *monitoring rendszer/hálózat/szolgálat/feladatok*. Igeként is használatos: *monitoroz*, *monitoringoz*. A *monitoring* angol–latin forma: latin tőhöz angol szuffixum járul. Az 1994-es kiadású Idegen szavak és kifejezések kézi-szótára (Bakos 1999) a *monitoring* főnevet még a mainál szűkebb jelentésben tünteti föl:

’a megadott tárgykörre vonatkozó irodalmat, közleményeket számon tartó, összegyűjtő és a megrendelőhöz eljuttató (elektronikus) figyelőszolgálat’; de emellett már korábban létezett rádiós szaknyelvi jelentése: ’rádiólehallgatás, műsorfigyelés (lejegyzéssel és/vagy rögzítéssel)’, az utóbbiból származik a *monitoring osztály* szószerkezet. Az Osiris Kiadó *Nyelvészeti Kézikönyvek* c. sorozatának *Idegen szavak szótára* – amely igen sok új szaknyelvi szót, betűszót és alakulatot tartalmaz – legújabb jelentéseit is pontosan meghatározza (Tolcsvai 2007). A *monitoring* jelentésbővüléssel ma mindenféle figyelőszolgálatot jelöl. Korábban kizárólag szaknyelvi használatú volt, az 1990-es évek végétől a tiszai ciánszenyyezés kapcsán megjelent a médianyelvben, és ma már nagyobb beszélőközösséget érint. Alaktani szempontok figyelembevételével megjegyezhetjük, hogy az angol gerund, ill. participle formákból képzett *monitoringoz*, *monitoringozás* származék helyett a *monitoroz*, *monitorozás* tekinthető szabályosnak. Az Osiris-kézikönyv sem tartalmazza a két kifogásolható formát, viszont feltünteti a *monitorizálás* változatot.

Az iméntihez képest még érdekesebb a *humanitárius* melléknév esete. Az angol *humanitarian* jelentése ’emberbaráti; az emberrel, emberiséggel kapcsolatos’. Megszokott szókapcsolatai: *humanitárius akció/feladat/segítség/szervezet*; illetőleg a *humanitárius katasztrófa*. A korábbi magyar nyelvhasználatban a *humanitárius* jelentése: ’emberbaráti, emberséges, emberszerető’. Ezért helyesen használják ma is a fenti szerkezetekben. Az utóbbi években megjelent *humanitárius katasztrófa* azonban nem felel meg nyelvhasználati szokásainknak. Főleg angolból fordított hírügynökségi jelentésekben találkozhatunk vele, s egyértelmű anglicizmus, a *humanitarian catastrophe* átültetése. Az angol *humanitarian* nemcsak ’emberbaráti’, hanem – mint láttuk – ’emberrel kapcsolatos’, s így a kifogásolt szószerkezet magyar megfelelője: *emberi katasztrófa*, *emberek katasztrófája* vagy egyszerűen *katasztrófa*.

Sajátságosan alakul újabban az orvosi szaknyelv helyzete. Az eddigi köztudottan latin terminológia óriási mértékben angolosodik, és ezt a folyamatot egyrészt sokan megkérdőjelezzik, másrészt igyekeznek lassítani. Ennek kiváló példája a Magyar Orvosi Nyelv című folyóirat, amelyben a szakma képviselői határozottan állást foglalnak a magyarosítás mellett. Ezt pedig azért kell hangsúlyozni, mert a nyelvészek egy része az idegen szavak magyarosítását nem támogatja, azt a szakmák belügyének érzi, a szaknyelvi idegenszerűségeket természetesnek fogadja el, és az újabb anglicizmusokat nyelvi korszerűsödésnek tartja. Mások viszont határozottan támogatják a magyarosítást, anélkül, hogy a túlzó purizmus csapdájába esnének. Közismert példával szemléltetjük, milyen szempontok sorakoztathatók föl az egyik, illetőleg a másik oldal védelmében. Nemzetközileg és hazánkban is elterjedt a *stroke*, amely a következő megnevezéseket váltja fel: *agyi érbetegség*, *agyi keringésszavar*, *agyi infarktus*, *agyi érkatasztrófa*, *agyérgörcs*, *hűdés*, *szélhűdés*, *szélütés*, *agylágyulás*, *guta*, *gutaiütés*, *agyguta*. Az angol szó túl általános, pontatlan és félrevezető, ezért a magyar orvosi szaknyelv művelői szerint nem feltétlenül kell beépítenünk terminológiánkba (Szirmai 2003: 26).

Gyakori jelenség az is, hogy a nyelvünkben használatos **idegen szó alakilag módosul**. Az alakváltozás sajátos esete, amikor a latin eredetű szó korábbi latin, francia vagy németes alakja mellett vagy helyett legújabbban föltűnik az angolos változat. Egyik fajtája az *-um*, *-us* végződés lekopása: *projektum* (lat.) – *projekt* (ném.) – *project* (ang.) [prodzsekt]; *effektus* (lat.) – *effekt* filmes szakszóként (ném., ang.); *szegmentum* (lat.) – *szegmens* – *szegment*; *kontaktus* (lat.) – *kontakt* (ang. *contact*) összetételekben: *kontaktszemély* ('kapcsolattartó személy'), *-óra* (oktatásban); *-nap* (gazd.-ker. szaknyelv 'vásáron, árubemutatón nyilvános nap, találkozó'); *centrum* (lat.) – *center* (ang.) 'kereskedelmi egység'. Az alakváltozás másik fajtája a kiejtésben és a helyesírásban nyilvánul meg: *imázs* (fr.) – *image* (ang.) [imidzs]; *frizsider* – *fridzsider* (AkH.: 1984., HKsz.: 1988., MHSz.: 1999. csak a franciás *frizsider* alakot tartalmazza; etimológiailag rokonságban van az orvosi nyelv latin *frigid*, *frigiditas* szavaival); *standard* (az angolban keletkezett latin etimológiájú ún. pseudolatin, állatin szó németes-magyaros ejtés- és írásmódja) – *sztenderd* (angolos ejtésen alapuló ejtés- és írásmód). – Egyes szavakban idegen képzőt alkalmaznak magyar megfelelője helyett: *emirátus* – *emírségek* helyett, *evakuáció* – *evakuálás* helyett, *kvalifikáció* – *kvalifikálás* helyett, *motiváció* – *motiválás* helyett, *partneritás* – *partnerség* helyett, *szponzoráció* – *szponzorálás* helyett. Mindegyik esetben az utóbbi formát részesíthetjük előnyben.

5. A befejezett melléknévi igenév állítmányi használata

A befejezett melléknévi igenév nyelvünkben alapvetően jelző, de sokszor betöltheti az állítmány szerepét is. Ez utóbbi több tényező együttes hatásától függ:

- a) az igenév részben vagy teljesen elvesztette legfőbb igei sajátosságát, azaz nem pusztán cselekvést fejez ki, hanem állapotot, tulajdonságot;
- b) melléknevesült, tehát az előző pontban megfogalmazottak miatt igenévi szerepe mellett melléknévnek is tekinthető, több szófajú;
- c) a szófajváltás miatt a melléknevesült alak fokozható, de ez nem kötelező kritérium.

Három pontba sűrítettük a nyelvészeti háttérű leírást, de a lényegét, a jelenség felszínét egyszerűen is megfogalmazhatjuk: a befejezett melléknévi igenév szabályosan akkor töltheti be az állítmány szerepét, ha már megszokottá vált, gyakran használatos. Éppen ezért folyamatról van szó, és az így több szófajúvá váló szavak köre egyre bővül. A nyelvészet már a XX. század elején fölfigyelt erre a jelenségre, és azóta kiválóan adatolható mind terjedése, mind pedig a megítélés fokozatos változása. Például amíg korábban hibáztatták a *kizárt* és az *adott* állítmányi használatát (*Kizárt, hogy igaza legyen. Adott két egyenes. A feltételek adottak.*), ma már elfogadják. Egyre megszokottabbá válik a *bizonyított*, *biztosított*, *elfogadott*, *garantált*, *megengedett*, *tisztázott* stb. ilyen használata: *Az anyagellátás biztosított. A védelem nem garantált.*

A sebességtüllépés nem megengedett. Ez az ügy még nem tisztázott. (Utóbbi mondataink jórészt a hivatalos nyelvből, illetve az azt közvetítő sajtóból származnak.)

A kirívó, egyedi példák esetében viszont ajánlhatjuk az átfogalmazást: *A haja közép-
pen elválasztott* [rendőrségi körözés]. *Az utca kikövezett* [újságcikk]. – *¼van elválasztva;
¼ki van kövezve.* Tükörfordításból származó példák: *Klinikailag/Dermatológiailag tesztelt.
Tudományosan kifejlesztett.* Más grammatikai szerkezettel: *Klinikailag/Dermatológiailag
tesztelve; Tudományosan kifejlesztett termék.* (Az utóbbi, helyes változat egyes árucikkeken
ugyancsak olvasható.) A befejezett melléknévi igenév állítmányi használata legtöbbször
a határozói igeneves szerkezettel kerülhető ki, és éppen az utóbbtól való téves ódzkodás –
a germanizmus, illetőleg a „magyartalanság” vádja – miatt nem mernek élni vele. Terjedő
alkalmazásának másik oka a személytelen szerkesztésmód igénye: különösen a hivatalos
nyelvhasználatban még az általános vagy a határozatlan alanyú szerkezet is zavarónak tűnik
(*Az anyagellátást biztosítjuk/biztosítják.*). Végül: a dinamikus jelentéstartalmú igealakokkal
szemben statikus, semleges állapot, helyzet kifejezésére alkalmas.

Bizonyos szaknyelvekben – állattan, növénytan, geológia stb. – gyakran állítmány
a befejezett melléknévi igenév, olyan szavakkal is, amelyek a köznyelvben nem szokásosak
ilyen szerkezetben. Az adott nyelvváltozatok grammatikai-szintaktikai sajátosságának
tekinthetjük ezt a tényt. Annyiban érthető is, hogy az említett tudományágak leírásaiban
szükséges műfaji elem a tulajdonság, minőség, állapot nyelvi kifejezése. A melléknév,
a folyamatos melléknévi igenév mellett harmadikként a befejezett melléknévi igenév is
többé-kevésbé alkalmas erre a szerepre. Első példásorunk németből fordított kézikönyvből
származik, és ez alátámasztani látszik az imént említett idegen hatást: Felső metszőfogai
kampósan *hajlottak*. – Alsó testén viszont szürkésfehér vagy fehér, olykor tiszta, máskor
helyenként foltokkal *tarkázott*. – A farok a vége felé levezőszerűen *összenyomott*, örvös és
pikkelyes, szőrök csak gyéren borítják. – Felmeredő szőrzetük *fogazott* s egymásba kapaszkodó,
így bőrük minden szennyeződéstől *védtet*. – Fogazatukban feltűnőek a metszőfogak:
az alsókon a korona fésűsen *fogazott*, 8-10 csúccsal, és a fog előre hajló, míg a felső koronája
karéjoszott. – Ezek ugyanis lehetnek hegyesek és hosszúra *nyúltak*, de lehetnek tompák,
szélesek is (Brehm: 1960).

Nem csupán idegenből fordított szövegekben találkozunk ilyenekkel, hanem magyar
nyelven írt szakmunkákban is: A lárvák csápjai erősen *redukáltak*. – A szárnyak szőrösek,
sűrűn *szőrözöttek*. – A homokból készült ház kúp alakú, jól *ívelt*. – Az utolsó íz nem *szabdalt*,
de hosszú és hajlítható. – A tor részben *elkitinesedett*. – A fejpajzs öblös szegélyű, az elülső
szegélye *rovátkolt*. – Az utótor hátsó szegélye *bemetszett* (Kiss: 2003). – A Bükk barlangja-
iban ritkaságnak számító ásványkiválások mára már jelentősen *sérültek*. – A lépcsőzetesen
mélyülő aknák fala csipkésre *oldott*. – A bükki állományok zömmel *műveltek*, és lepkékben

fajgazdagok. – A fibula háta, tűtartója és tűje négyszögletes huzalból bravúrosan *hajlított* (Baráz szerk.: 2002).

Példáinkból kitűnik, hogy miért is alkalmas az említett szerepre a befejezett melléknévi igenév. Az iméntiekhez hasonló leírásokban gyakoriak a statikus képet festő névszói állítmányok, sokszor melléznevekkel, illetőleg folyamatos melléknévi igenevekkel. Különösen a **névszói állítmányok** akár egy mondaton belüli **halmozódásokor** a mondat szerkezetbe jobban beleillik – a köznyelvben talán kevésbé megszokott lexémákkal is – a befejezett melléknévi igenévi állítmány, mint az igei állítmány: *fogazott – egymásba kapaszkodó – védett; feltűnőek – fogazott – előre hajló – karéjozott; hegyesek – hosszúra nyúltak – tompák – szélesek*. A befejezett melléknévi igenév állítmányi használatáról összefoglalva megállapíthatjuk, hogy köznyelvi és szaknyelvi használata eltér egymástól, az utóbbiban sajátos szerepet kaphat, amelyet megszokottsága miatt már nem kifogásolhatunk.

6. Terjengősség – funkcióiágés szerkezetek

A *terjengősség* olyan átfogó megnevezés, amelyet több jelenségre vonatkoztatnak. A nyelv-művelés és a közoktatás metaforikus, szemléletes fordulata a *terpeszkedő kifejezés*. Korábban a *bőbeszédűség* és a *szószaporítás (szófölség)* volt a gyakoribb megnevezés, a stílusra pedig alkalmazták a *dagályos (bombasztikus)* jelzőt. A nyelvészeti szakirodalom azonban szakszerűbb terminusokkal él. Ilyen a *tautológia*, a *pleonazmus* és a *redundancia* fogalma. – Más szempontból, általánosságban beszélhetünk *analitikus szerkezetekről*, amelyek többszavas kapcsolatok, és szembeállíthatók egyetlen lexémával (összetétellel vagy képzett, toldalékos származékkal) alkotott megfelelőjükkel, a *szintetikus szerkezetekkel*. Nyelvészetünk újabban megkülönbözteti a *funkcióíge* szófaját és a *funkcióíágés szerkezet* fogalmát. Szakszerű meghatározással vizsgálatunk tárgya: az analitikus szerkezetek egyik típusa, a funkcióiágés alakulatok.

A részletek előtt azonban társítsunk példákat is az iménti megnevezésekhez. A terjengősség alapesetei tehát a következők:

(a) Terpeszkedő kifejezések funkcióiágével: *abban a hiszemben van – azt hiszi, tájékoztatással szolgál – tájékoztat* (tehát erről a típusról szólunk a legbővebben). Névutóval: *a tavalyi év folyamán – tavaly, az ünnepség keretén belül – az ünnepségen*.

(b) Szófölség (pleonazmus): *elsődleges prioritás, hagyományos tradíció, lakonikus tömörség, hipotetikus feltételezés, intervenció beavatkozás, magyar hungarikum, vizuális látvány*.

(c) Tautológia: *mód és lehetőség, csak és kizárólag, de azonban, hogyan és milyen módon, most jelenleg, az a legfontosabb és leglényesebb, bonyolult és összetett okai vannak*.

(d) A töltelékszók, redundáns elemek, közhelyek a társalgási nyelv velejárói, a szaknyelvi szövegekben nem fordulnak elő, itt nem részletezzük őket.

Nehéz kérdés, hogy hol a határ a szakszerű fogalmazásmód és a terjengősség között. Érdemes szembeállítani néhány sajtóbeli fordulatot annak köznyelvi megfelelőjével:

nagy megjelenési felületet foglal el – sokat szerepel;
személye sokféle kommunikációs szinten reprezentálódik – mindenütt ő szerepel;
a megjelenés prezentációja – megjelenése;
szexuális szolgáltatásra való felhívás tilalmának megszegése címén pénzbírságra ítélték – felkínálkozott.

A tanulságot fogalmazzuk meg stílszerűen, túlzó szakszerűséggel: *Minden szakzsargon adott verbális kánon és paradigma mentén reprezentálódik.* A szaknyelviség természetes velejárója a kizárólagos pontosságra való törekvés, és ez a köznyelv felől nézve egyrészt öncélúnak, modorosnak látszik, másrészt olykor indokolatlanul terjengősnek tűnik. Mivel a szaknyelvek is folyton változnak, alakulnak, akár a köznyelv, bennük is létrejöhet az adott korszakhoz köthető „kánon”, amelynek elfogadása és alkalmazása alapkövetelmény.

A funkcióigés szerkezeteknek a hivatalos nyelvben gyakori típusát vizsgáljuk meg részletesen: *bemutatásra kerül, beszédet tart, levelezést folytat, javítást végez, döntést hoz, javaslatot tesz.* Szerkezetük a következő:

<i>bemutat</i>	<i>-ás</i>	<i>-ra</i>	<i>kerül</i>
ige	főnévképző	rag	funkcióige
(tartalmas)			(tartalmatlan)

Szerkezetük és kialakulásuk menete a következő:

- a) egy önmagában tartalmas igéből főnevet képzünk,
- b) majd raggal látjuk el,
- c) és ehhez a valóban terjedelmesebb alakulathoz más igét fűzünk hozzá. Ez az ige sokszor vagy általános tartalmú szó, vagy pedig a kifejezésen belül tartalmatlan elem, amely nem ad jelentéstöbbletet a szerkezethez, hanem csak nyelvtani szerepe van: a főnevet – melyben benne rejlik az eredeti ige – újra igésíti, hogy mondatba lehessen illeszteni. Ezt a nyelvtani szerepű és csekély jelentéstartalmú vagy tartalmatlan elemet nevezzük funkcióigének. A funkcióige csak bizonyos szerkezetekben sorolható ebbe a szófaji kategóriába, más esetekben, főigeként tartalmas. Az előző példákra visszautalva: *Ő nagyon messzire került szülőföldjétől.* [került = jutott, vetődött] – *A könyv ezer forintba kerül.* [kerül vmennyibe = vmennyi az ára]

A legjellemzőbb és legegységelműbb jelentéstípus a **személytelenség**. A hivatalos nyelvhasználat mindig is kedvelte a személytelenséget, és ennek kifejezőeszköze a szenvedő ige: *közhírré tétetik, kihirdettetik, a munka elvégeztetett, a könyv kinyomtatott.* A 19. század közepétől a nyelvművelés harcot indított az efféle fogalmazásmód ellen azzal az indokkal, hogy idegenszerű. Hozzá kell tennünk, hogy ez a megállapítás nem volt tényszerű, mivel

a szenvedő ige nyelvünk belső fejleménye. Az viszont igaz, hogy a latinból és a németből átültetett bármely szövegtípusban nagy számban előfordult a passzívum fordítására, a hivatalos nyelvben pedig gyakorisága tovább nőtt. Az ellene indított hadjárat olyan eredményes volt, hogy szinte teljesen sikerült kiirtani nyelvünkéből. (Közbevetőleg megjegyzem, hogy az utóbbi évtizedekben a publicisztika, az esszényelv és a választékos stílus minimális mértékben újra alkalmazza, temetni tehát nem kell, és nem is mondható egyértelműen archaizmusnak.) Visszatérve a 19. század második felének nyelvéhez, a szenvedő ige kikopásával űr keletkezett a nyelvi rendszerben, azaz nem állt rendelkezésünkre vele egyenértékű forma. A többszám 3. személyű általános alanyt ugyanis nem fogadta el a hivatalos nyelv. Ezt a hiányt töltötte be néhány olyan ige, amellyel a cselekvő alany megnevezése teljesen kiküszöbölhető: *kerül, történik, nyer, szenved*, illetőleg a *sor kerül valamire*. A gyakori használat miatt idővel egyre erőteljesebb lett a jelentésvesztésük, tartalmilag kiüresedtek, mára pedig segédszóvá váltak.

Közülük a legáltalánosabb a *kerül*, vele alkothatjuk a legtöbb szerkezetet, e szavunk így válhatott a funkcióiige és a személytelenség típuspéldájává: *átadásra kerül, befizetésre kerül, bemutatásra kerül, kivitelezésre kerül, megvételre kerül*. Nyelvművelésünk az 1960-as, 1980-as évekig még kifogásolta, mára azonban a nyelvváltozattól és a jelentéstől függően megértően kezeli. A többenél szélesebb körben alkalmazzák: a hivatalos, a jogi, a közéleti-politikai nyelvben és a sajtóban. Korlátait jól mutatja, hogy egyáltalán nem szerepel a költői stílusban, és általában tudatosan kerülnek a választékos nyelvezetű munkákban (esszé, szakkönyv, tudományos mű), és maguk a lektorok is gyakorta kijavítják. Nem sajátja a beszélt köznyelvnek.

Ha lehet fokozni, akkor még személytelenebb és hivatalosabb ízű a *történik* és a *nyer* igével alkotott kifejezés: *döntés történt, intézkedés történt, változás történt, lépések történtek az ügyben* (az utóbbi pragmatikai jelentése: 'szinte semmi sem történt', pontosabban 'semmit sem tettünk'), illetőleg *befejezést nyer* ('befejeződik, befejezik'), *alkalmazást nyer, bizonyítást nyer, elhelyezést nyer, kifejezést nyer, megállapítást nyer*. A *felvételt nyer* megszokottsága miatt tűnik elfogadhatóbbnak. Az eddigiektől némileg különbözik a *sor kerül valamire*, mivel itt önálló jelentés is megfigyelhető ('következett, történt'): *sor került a szavazásra, sor került a jelölt megválasztására*. A *szenved* is csak bizonyos szókapcsolatokban személytelen funkcióiige: *fennakadást, halasztást, késedelmet, késést, módosulást, változást szenved*. A germanizmusnak tekintett *fogyatkozást szenved* és *kérdést szenved* ['kérdéses'] mára kikopott a mindennapokból. Egyéb példákban viszont helyénvaló, mivel megtartotta alapjelentését: *balesetet, csorbát, hajótörést, hátrányt, hiányt, vereséget szenved*; és hasonlóan vonatkozathatjuk az egészségi állapotra is: *szívbetegségben, álmatlanságban, vérszegénységben szenved*. Funkcióigénk közül a leginkább mesterkelt az *eszközöl* és a *foganatosít*: *befizetést, eszközöl, levonást eszközöl, módosításokat eszközöl, vizsgálatokat eszközöl; intézkedést foganatosít*. Szűk használati körben, erősen zsargonizáló kollokációkban alkalmazható.

A bemutatott példákon kívül számos további funkcióigénk van: *ad, alkalmaz, alkot, csinál, eszközöl, fogatosít, folytat, gyakorol, hat, helyez, intéz, képez, képvisel, kerül, mutat, mutatkozik, nyer, nyújt, rendelkezik, részesít, részesül, szenved, táplál, tart, tesz, történik, van, végez, vesz, viseltetik, von.*

A terpeszkedő kifejezések, a funkcióigés szerkezetek – megszokottságuk, panellé szilárdulásuk miatt – önmagukban nem is mindig ismerhetők föl. Igazán akkor válnak feltűnővé, amikor halmozódnak, és terjengős szöveget alkotnak. Ilyenkor már valóban érdemes a szöveg egyszerűsítésére gondolnunk: *A Budapesti Rendőr-főkapitányság életvédelmi alosztálya megtette a szükséges intézkedéseket a körözés alatt álló személy elfogása érdekében.* – Az egri Eszterházy Károly Főiskolán ünnepi hangversenyre **került sor** a nagy zeneszerző születésének 250. évfordulója alkalmából. A rövidebb (szintetikus) és a hosszabb (analitikus, funkcióigés) alakulatok grammatikai szinonimáknak tekinthetők, és a nyelvváltozattól, stílusértéktől függetlenül használhatók. A funkcióigés szerkezetek használata önmagában nem feltűnő, ellenben halmozódásuk már igen, különösen, ha az összetett jelenség, és többféle terjengős forma jelentkezik a szövegben. Ilyenkor ajánlható az egyszerűbb megfogalmazás.

7. A helyesírási norma

Normája nemcsak a nyelvhasználatnak van, hanem a helyesírásnak is. Egységes, központilag szabályozott helyesírásról 1832 óta beszélhetünk, ekkor jelent meg az első akadémiai szabályzat. 1984-től „A magyar helyesírás szabályai”-nak 11. kiadása érvényes, a „Magyar helyesírási szótár”-ral együtt (az utóbbi: 1999-től).

A helyesírási normának másféle jellemzői vannak, mint a nyelvi sztenderdeknek: az írás és a helyesírás nem természetes képződmény, mint a nyelv, hanem mesterséges. (A szabályok, a szabályzat ugyanis megállapodás eredménye, s ennek gondozója a Magyar Tudományos Akadémia.) Tudatos vagy viszonylag tudatos produktum. Elsajátítása főképp iskolai tanulás eredménye, és nem ösztönösen megy végbe. Az egész kodifikált szabályzat a sztenderd része, nincsenek különféle helyzetekhez kötött és elfogadott írásváltozatok. Nincs kiszolgáltatva a megnyilatkozások szociokulturális összetevőinek (cselekvés, szituáció, kontextus). A helyesírásnak e jegyek miatt erősen zártnak kell lennie: a nyelvhasználó nem alakíthatja szabadon, az adott korban stabil, állandó.

A szaknyelvi helyesírás szabályozása az utóbbi évtizedek folyamatos programja. Az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága az utóbbi két évtizedben a következő **szaknyelvi szótárak** munkálataiban vett részt: *Orvosi helyesírási szótár* (főszerk.: Fábíán Pál és Magasi Péter; Akadémiai Kiadó–Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár, Budapest, 1992); *A magyar állatnevek helyesírási szabályai* (Gozmány László; Rovartani Közlemények

1994: 429–445); *Az állatfajtanevek helyesírása* (szerk.: Jávorka Levente, Fábián Pál, Hőnyi Ede; Állattenyésztés és takarmányozás 1995: 465–470); *A földrajzi nevek helyesírása* (szerk.: Fábián Pál, Hőnyi Ede, Földi Ervin; Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998); *Növényneveink* (Priszter Szaniszló; Mezőgazda Kiadó, Budapest, 1998); *Útmutató a szerves vegyületek IUPAC-nevezéktanához* (szerk.: Nyitrai József és Nagy József; Magyar Kémikusok Egyesülete, Budapest, 1998), s ekkor még nem említettük a korábbi munkákat. – A bizottságtól függetlenül jelent meg a *Közgazdasági helyesírási szótár* (szerk.: Bárányné Szabadkai Éva és Mihalik István; Tinta Kiadó, 2002) és a *Helyesírási szójegyzék. Képzés – foglalkoztatás* (szerk. Papp Ágnes és Paróczayné Korányi Margit; Nemzeti Szakképzési Intézet, Budapest, 1994).

A szaknyelvi helyesírás újabbnál újabb területeken igényel szabályozást, beavatkozást, így óhatatlanul egyre bonyolultabbá válik, hovatovább csak az adott szakma művelői tudják követni. Emiatt törekedni kell a magyar helyesírás egységességének megőrzésére, s az összehangoló munkának a letéteményese továbbra is az akadémiai bizottság kell hogy legyen, támaszkodva a különböző szakterületek művelőire. A Magyar Nyelvi Bizottságban képviseltetik magukat a különböző tudományterületek, az egyes akadémiai osztályok, így a szaknyelvi helyesírás szabályozása nem a nyelvészek kizárólagos feladata, hanem az adott terület képviselőivel közösen végzik a nyelvi tervezés munkáját.

A helyesírás **rendszereszerűsége** alapvető követelmény az egyes szaknyelvek rendszertani kategóriáinak leírásakor. Számos példát látunk erre a növény- és az állattan, a kémia, illetőleg a földrajzi tulajdonnevek esetében. Az orvosi nyelvben most folyik a vírusok nevének egységesítése. Nemzetközi megegyezés szerint a rend-, alcsalád-, család- és nemzetségneveket nagybetűvel kezdjük, és dőlt betűvel írjuk. A nemzetség nevével egybeírandó a *vírus*. A fajra utaló megnevezés kisbetűs, kivéve a személynévi, helynévi eredetű alakulatokat. Az utóbbiakat nem kurziváljuk:

Poxviridae család, *Chordopoxvirinae* alcsalád, *Orthopoxvirus* nemzetség, vaccina vírus.¹

Köznyelvi használatban a család-, alcsalád-, nemzetség- és fajnevek kisbetűsek, és nincs szükség kurziválásra sem: picornavírus család, enterovírus nemzetség. Egyelőre nem született egyértelmű javaslat az alfaj- (típus-), törzs- és változatnevek leírására, de maga a rendszertan sincs kellően kimunkálva.

A vírusnevek írását is megkönnyíti az angolos betűszói rövidítés, amely bonyolultabb formulát eredményez, ha további betű-szám kombináció járul hozzá: humán coxsackie vírus A1; röviden HCV-A1. (Magyar Orvosi Nyelv II. évf. 2. sz. 24)

Az immunológia szaknyelvéből is beszédes példákat idézhetünk a **terminológiai és helyesírási egységesítés** nehézségeire. A *T-helper lymphocyte cell* kifejezés eredeti angol

¹ Ebben a pontban a példák kurziválásakor nem a nyelvészeti közleményekben megszokott módon, hanem a szakterület sajátos kívánalmainak megfelelően használjuk a dőlt betűs szavakat.

fogalomként került a magyar orvosi nyelvbe, ahol a következő formákban használatos: *T-helper sejt*, *T-helper-sejt*, *T-helper nyiroksejt*, *T-helper-nyiroksejt*, *T-helper limfocita*, *T-helper-limfocita*, *T-helper lymphocyta*, *T-helper-lymphocyta*; *segítő T-sejt*, *segítő T-nyiroksejt*. A magyar írásgyakorlattól eltérő alakulatokkal találkozunk.

Általános jelenséggé, szinte fejlődési tendenciává vált a mai magyar írásgyakorlatban a **nagybetűsítés**, azaz a korábban kis kezdőbetűvel írt alakulatok csupa nagy kezdőbetűs írása, pl. rendezvények, programok, mozgalmak elnevezése: *környezetvédelmi szakírók és szakfordítók tanácskozása* * *Környezetvédelmi Szakírók és Szakfordítók Tanácskozása*; fontosabb kézikönyvek: *Magyar értelmező kéziszótár* * *Magyar Értelmező Kéziszótár*; hivatalos iratok: *vállalkozói igazolvány* * *Vállalkozói Igazolvány*; *személyi igazolvány*, de *Magyar Igazolvány*; dokumentumok: *Szervezeti és működési szabályzat* * *Szervezeti és Működési Szabályzat*; stb. Számos további eset létezik még, amelyek részben belső fejlemények, részben idegen hatást tükröznek.

Részletesebben az **egyezmények**, **szerződések**, stratégiák, programok, tervezetek elnevezésének írásmódját tanulmányozzuk. Nyilvánvalóan címekről van szó, de kérdés, hogy állandó vagy egyedi címeknek tekintsük-e őket. Az állandó címek minden szavát – a kötőszó kivételével – nagy kezdőbetűvel írjuk (AkH. 197.), az egyedi címeknek viszont csak az első szava nagybetűs (AkH. 198.). A szabályzat megfogalmazása szerint az állandó címek közé az újságok, hetilapok és folyóiratok tartoznak, az egyediek közé a költői művek, könyvek, értekezések, cikkek, képek, szobrok, zeneművek, műsorszámok. A szabályzat tehát ebben a kérdésben nem foglal állást, magam viszont úgy érzem, hogy az utóbbihoz áll közelebb az egyezmények, szerződések stb. fogalma. Ugyanezt találjuk a kiadványok egy részében, például az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent kötetben: *A polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya*, *A regionális és kisebbségi nyelvek európai chartája*, *Hágai ajánlások* (Balázs 2001: 38).

Ezzel szemben már korábban is érvényesült az a gyakorlat, hogy a történelmi jelentőségű dokumentumokat nagybetűvel írták: *Függetlenségi Nyilatkozat*, *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*. Két más jellegű esetben az AkH. 10. kiadásának 125. és 135. pontja – részben a hagyományra hivatkozva – megengedi a nagy kezdőbetűket (*Magyar Szófejtő Szótár*, *Halotti Beszéd*, illetőleg *Nagy Honvédő Háború*, *Nagy Októberi Szocialista Forradalom*). Ez tehát kiskaput jelentett már korábban is, és mindebből az következne, hogy a fontosnak tartott megnevezéseket, címeket emeljük ki a nagy kezdőbetűkkel. De hogy mit tekintünk fontosnak vagy kevésbé fontosnak, nem objektív mérce. Manapság már az újabb nemzetközi dokumentumok minden szavát – idegen hatásra – gyakran nagy kezdőbetűvel írják: *Convention on Biological Diversity* – *Biológiai Sokféleség Egyezmény*, *Biodiverzitás Egyezmény* (esetleg: *Egyezmény a Biológiai Sokféleségről/Diverzitásról*); *Kyoto Protocol* – *Kiotói Egyezmény*. Nem látván meggyőző indokát a nagybetűsítésnek, inkább a következőképpen ajánlom:

Biológiai sokféleség egyezmény, Egyezmény a biológiai sokféleségről. Szintén kérdéses a csupa nagy kezdőbetűs írásmód a következő, európai uniós rendeletek, megállapodások magyar nevében: *Common Agricultural Policy – Közös agrárpolitika, Közös Agrárpolitika (?)*; *General System of Preferences – Általános kedvezmények rendszere, Általános Kedvezmények Rendszere (?)*. S ha a *Regional Development* magyar megfelelője a kisbetűs *térségfejlesztés* vagy *regionális fejlesztés*, akkor fölvetődhet az előző két alakulat hasonló írása: *közös agrárpolitika, általános kedvezmények rendszere* (Dróth 2000: 294).

A helyes írásmód megállapításának alapja, hogy tisztában legyünk a dokumentum pontos nevével, és elkülönítsük a közkeletű, ám nem hivatalos megnevezésektől, a rövidített alakoktól. Kiváló példa erre a sokat emlegetett *római szerződés*, amely általában nagy kezdőbetűs (*Római Szerződés* vagy *Római szerződés*), pedig nem ez a hivatalos neve. Az utóbbi formula: *Szerződés az Európai Unióról*. Ennek tudatában a *római szerződés* helyesen kis kezdőbetűvel írandó, annál is inkább, mert nem is egyedi név, mivel több szerződést kötöttek az olasz fővárosban. A hiteles szakmunkák – többes számban – *római szerződésekről* szólnak. A nagybetűsítés terjedését mutatja, hogy a KHSz. mégis a *Római Szerződés* formát tartalmazza. Ugyanez vonatkozik a *maastrichti szerződésre* (KHSz. *Maastrichti Szerződés*).

Irodalom

- AkH. 1984. = *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenegyedik kiadás. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Bakos Ferenc (szerk.) 1999. *Idegen szavak és kifejezések kézikönyvtára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvstratégia*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Bañcerowski Janusz 1998. Néhány gondolat a nyelvi és a kommunikációs normákról. *Magyar Nyelvőr* 122: 129–133.
- Baráz Csaba (szerk.) 2002. *A Bükk Nemzeti Park*. Monográfia. Eger, 2002.
- Bíró Ágnes (szerk.) 1989. *Szaknyelvi divatok*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Bódi Zoltán 2004. *A világháló nyelve*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Brehm, Alfred 1960. *Az állatok világa IV*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.) 2007. *Műhelytanulmányok a nyelv műveléséről*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 71. Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó, Dunaszerdahely–Budapest.
- Dróth Júlia 2000. Legyen egységes az Európai Unió terminológiája! *Magyar Nyelvőr* 124: 287–297.

- Glatz Ferenc (szerk.) 1999. *A magyar nyelv az informatika korában*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Heltai Pál – Gósy Mária 2005. A terpeszkedő szerkezetek hatása a feldolgozásra. *Magyar Nyelvőr* 129: 473–487.
- Heltai Pál 2004a. Terminus és köznyelvi szó. In: *Szaknyelv és szakfordítás*. Szerk. Dróth Júlia. Szent István Egyetem, Gödöllő. 25–45.
- Heltai Pál 2004b. A fordító és a normák I. *Magyar Nyelvőr* 128: 407–434.
- Heltai Pál 2005. A fordító és a normák II. *Magyar Nyelvőr* 129: 30–58.
- HKSz. 1988. = *Helyesírási kézikönyvtár*. Szerk. Deme László, Fábíán Pál. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kemény Gábor (szerk.) 1992. *Normatudat – nyelvi norma*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Kiefer Ferenc 1999. Néhány gondolat a nyelvi technológiákról. In: Glatz Ferenc (szerk.) *A magyar nyelv az informatika korában*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 129–133.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiss Ottó: *Tegzesek. Trichoptera*. Akadémiai Kiadó, 2003.
- Klaudy Kinga 1994. Fordítás és nyelvi norma. In: Kemény Gábor és Kardos Tamás (szerk.) *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 57–63.
- Kurtán Zsuzsa 2003. *Szakmai nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Magyar Orvosi Nyelv*. Alapító-főszerkesztő prof. dr. Bősze Péter. Megjelenik a Magyar Szakírók Szövetsége, az MTA Orvostudományi Osztálya, az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya, a Magyar Orvosi Kamara és az Európai Nőgyógyászati Rák Akadémia gondozásában évente kétszer.
- MHSz. 1999. = *Magyar helyesírási szótár*. Szerk. Deme László, Fábíán Pál, Tóth Etelka. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mihalovics Árpád (szerk.) 2000. *Tanulmányok a politikai szaknyelvről*. Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza.
- Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Főszerk.: Grétsy László és Kovalovszky Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980–1985.
- Szaknyelvi konferencia 1992. *Magyar Nyelvőr* 1993: 549–614.
- Szépe György: Jegyzetek a nyelvi tervezésről és a nyelvpolitikáról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XV. 303–329.
- Szirmai Imre 2003. Stroke: balegyenes a nyelvre. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 25–26.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 1998. *Nyelvi tervezés*. Universitas Kiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2007. *Idegen szavak szótára*. Osiris Kiadó, Budapest.

- Tolcsvai Nagy Gábor 1998. *A nyelvi norma*. Nyelvtudományi Értekezések 144. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Osiris–Századvég, Budapest.
- Zimányi Árpád 2001. *Nyelvhelyesség*. Líceum Kiadó, Eger.
- Zimányi Árpád 2003. A szaknyelvi helyesírás-tervezés újabb feladataiból. *Magyar Nyelvőr* 127: 12–23.
- Zimányi Árpád 2006. A befejezett melléknévi igenév állítmányi szerepének szemantikája és pragmatikája. *Magyar Nyelvőr* 130: 176–186.

Megjelent: *Szaknyelv és nyelvi norma*. In: Dobos Csilla (szerk.), *Szaknyelvi kommunikáció*. Budapest–Miskolc, Miskolci Egyetem–Tinta Könyvkiadó 141–160. 2010.